

جمهوری اسلامی ایران

فرهنگستان زبان و ادب فارسی

دستور خط فارسی

مصوب

فرهنگستان زبان و ادب فارسی

ویرایش سال ۱۳۸۴

فرهنگستان زبان و ادب فارسی

۳۰

دستور خط فارسی

فرهنگستان زبان و ادب فارسی (نشر آثار)

مدیر فنی: حسین ایوبی‌زاده

چاپ سوم: اردیبهشت ۸۴، چاپ چهارم: آذرماه ۸۴

لیتوگرافی و چاپ: فرشیو

وبگاه (وبسایت): WWW.persianacademy.ir

رایانامه (ایمیل): terminology@persianacademy.ir

شابک: ۹۶۴ - ۷۵۳۱ - ۱۳ - ۹۶۴

ISBN: 964-7531-13-3

حق چاپ محفوظ است.

فهرست‌نویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

فرهنگستان زبان و ادب فارسی:

دستور خط فارسی / مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی. - تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، نشر آثار، ۱۳۸۱ چاپ دوم ۱۳۸۳، چاپ سوم و چهارم ۱۳۸۴ ۵۶ ص. - (فرهنگستان زبان و ادب فارسی؛ ۱۶)

شابک: ۹۶۴ - ۷۵۳۱ - ۱۳ - ۳ ISBN: 964 - 7531 - 13 - 3

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیها.

۱. خط فارسی. ۲. خط فارسی -- تغییر. ۳. فارسی -- املاء. الف. عنوان.
۴ و ۵ ف / ۲۷۲۱ PIR ۱/۷ فا

کتابخانه ملی ایران م ۱۱۳۵۴

فهرست

مقدمه

۹	قواعد کلی
۹	۱. حفظ چهره خط فارسی
۹	۲. حفظ استقلال خط
۹	۳. تطابق مکتوب و ملفوظ
۱۰	۴. فرآگیربودن قاعدة
۱۰	۵. سهولت نوشتن و خواندن
۱۰	۶. سهولت آموزش قواعد
۱۰	۷. فاصله‌گذاری و مرزبندی کلمات برای حفظ استقلال کلمه و درست‌خوانی

ویژگیهای خط فارسی

۱۱	جدول ۱. نشانه‌های خط فارسی (نشانه‌های اصلی)
۱۶	جدول ۲. نشانه‌های خط فارسی (نشانه‌های ثانوی)

۲۱	املای بعضی از واژه‌ها و پیشوندها و پسوندها
۲۱	ای (حروف ندا)؛ ۲۱؛ این، آن؛ ۲۱؛ همین، همان؛ ۲۱؛ هیچ؛ ۲۱؛ چه؛ ۲۱؛ را؛ ۲۲؛ که؛ ۲۲؛ ابن؛ ۲۲؛ به؛ ۲۲؛ باز زیست، نون نفی، میم نهی؛ ۲۲؛ بی؛ ۲۲ و ۲۳؛ می و همی؛ ۲۳؛ هم؛ ۲۳؛ ترو و ترین؛ ۲۳؛ ها (نشانه جمع) و ۲۴؛ ۲۳.

۲۵	مجموعه ام، ای، است، ...
----	-------------------------

۲۶	ضمایر ملکی و مفعولی
۲۷	یای نکره و مصدری و نسبی
۲۸	كسرة اضافه
۲۹	ن شأنه همزه
۳۰	همزة میانی
۳۱	همزة پایانی
۳۲	جدول ۳. راهنمای کتابت همزه
۳۵	واژه‌ها و ترکیبات و عبارات مأخوذه از عربی ۳۵-۳۶؛ الف کوتاه
۳۷	تنوین، تشدید، حرکت‌گذاری، هجای میانی «-وو- »</td
۴۹	ترکیبات
۴۹	الف) کلمات مرکبی که الزاماً پیوسته نوشته می‌شود
۴۱	ب) کلمات مرکبی که الزاماً جدا نوشته می‌شود
۴۴	واژه‌هایی با چند صورت املایی
۴۴	فهرست واژه‌های دارای دو یا چند صورت املایی با ضبط مختار
۵۱	فهرست آعلام دارای دو یا چند صورت املایی با ضبط مختار

مقدمه

خط چهره مکتوب زبان است و همانگونه که زبان از مجموعه اصول و قواعدی به نام «دستور زبان» پیروی می‌کند، خط نیز باید پیرو اصول و ضوابطی باشد که ما مجموع آن اصول و ضوابط را «دستور خط» نامیده‌ایم. خط فارسی، به موجبِ اصل پانزدهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، خط رسمی کشور ماست و کلیه اسناد رسمی و مکاتبات و کتابهای درسی باید به این خط نوشته شود و طبعاً چنین خطی باید قواعد و ضوابطی معلوم و مدون داشته باشد تا همگان، با رعایت آنها، هویت خط را تثبیت کنند و محفوظ دارند. تدوین مجموعه قواعد و ضوابط خط فارسی، مخصوصاً در سالهای اخیر که استفاده از رایانه در عرصه خط و زبان روزافزون شده و حروفچینی و صفحه‌آرایی و افزایش و نمونه‌خوانی و تهیه نمایه و کارهای بسیار دیگری در حوزه نگارش و چاپ بر عهده رایانه قرار گرفته و درنتیجه دایره شاغلان به امر چاپ و تکثیر از حلقة متخصصان سنتی این فن بسی فراز رفته و فراختر شده، ضرورت و اهمیت بیشتری پیدا کرده است، چنان‌که نگرانی از خطر بروز تشیّت و اعمال سلیقه‌های مختلف و متضاد نیز نسبت به گذشته افزایش یافته است.

دریاب دستور خط فارسی، همواره اختلاف سلیقه و مشرب وجود داشته است؛ بعضی طرفدار بازگذاشتن دست نویسنده در انتخاب شیوه نگارش بوده و حداقل جواز و رخصت را تجویز می‌کرده‌اند و بعضی

دیگر، بر عکس، گرایش به وضع قوانینی عام و قطعی و تخلّف ناپذیر داشته و آرزو می‌کرده‌اند که در عالم خط و کتابت نیز قوانینی شبیه قوانین حاکم بر علائم ریاضیات حاکم باشد. از جهتی دیگر، برخی از اهل فن معايب و مشکلاتِ موجود در خط فارسی را تا آن اندازه فراوان و جدی دانسته‌اند که رفع آنها را جز با افزودن و در کارآوردن حروف و علائم جدید میسر نمی‌شمردند و گروهی دیگر کمترین تحول و تبدیلی را در خط فعلی نپذیرفته و آن را به زیان زیان می‌دانسته‌اند.

فرهنگستان زبان و ادب فارسی جمهوری اسلامی ایران، به حکم وظیفه‌ای که برحسب اساسنامه خود در پاسداری از زبان و خط فارسی بر عهده دارد، از همان نخستین سالهای تأسیس، در صدد گردآوری مجموع قواعد و ضوابط خط فارسی و بازنگری و تنظیم و تدوین و تصویب آنها برآمد و در این کار راه میانه را برگزید و کوشید تا در تدوین «دستور خط فارسی» اعتدال را رعایت کند. نخستین بار، در سال ۱۳۷۲، به ابتکار جناب آقای دکتر حسن حبیبی، ریاست وقت فرهنگستان، کمیسیونی به مدیریت دکتر علی اشرف صادقی و سپس استاد احمد سمیعی، اعضای پیوسته فرهنگستان، تشکیل شد.^۱ این کمیسیون، با تشکیل جلسات متعدد، دستور خط پیشنهادی خود را به شورای فرهنگستان تسلیم کرد و شورا با دقت و کندوکاو و جدیت بسیار، طی ۵۹ جلسه، آن را مورد بحث و بررسی قرار داد.^۲ نظر شورا همواره بر آن

۱. اعضای این کمیسیون عبارت بودند از آقایان دکتر محمد رضا باطنی (۱۶ جلسه)، از ۷۲/۲/۷ تا ۷۲/۶/۳۰، دکتر جواد حدیدی، دکتر علی محمد حق‌شناس، دکتر حسین داودی، استاد اسماعیل سعادت، استاد احمد سمیعی (گیلانی)، مرحوم دکتر جعفر شعار، دکتر علی اشرف صادقی (که تا جلسه مورخ ۲۸ دی ۱۳۷۲ شرکت داشتند و پس از آن به علت مسافرت برای استفاده از فرست مطالعاتی در جلسه شرکت نکردند)، مرحوم دکتر مصطفی مقریبی و استاد ابوالحسن نجفی.

۲. دستور خط فارسی در شورای فرهنگستان در دو شور مورد بحث و بررسی قرار گرفت. شور اول جمعاً در ۴۱ جلسه (از ۷۶/۹/۳ تا ۷۴/۷/۳) و شور دوم در ۱۸ جلسه (از ۷۷/۲/۲۸ تا ۷۷/۹/۱۶) صورت گرفت. اعضای شورا در این جلسات عبارت بودند از: مرحوم استاد احمد آرام (فقط ۸ جلسه)، استاد عبدالمحمّد آیتی، دکتر نصرالله پور جوادی، مرحوم دکتر احمد تفضلی (۲۵

بود که در تدوین و تصویب مجموعه قواعد و ضوابط خط فارسی، از افروden حرف و علامت جدید به مجموعه حروف و علائم موجود خط فارسی پرهیز کند و همانگونه که در ضمن نخستین اصل از قواعد کلی دستور خط مذکور در این دفتر آمده است، سعی کرد تا چهره خط فارسی حفظ شود. این اعتدال و احتیاط از آن جهت ضروری دانسته شد که، به اعتقاد اعضای فرهنگستان، خط اصولاً طبیعت و ماهیتی دارد بسی پیچیده‌تر از علائم علمی مانند ریاضیات، و موقع قانونمندی مطلق و قاطع از خط داشتن و راه را بر هرگونه استنباط و سلیقه بستن با این طبیعت ناسازگار است. علاوه بر این، فرهنگستان در بررسی و تصویب قواعد و ضوابط خط فارسی، معتقد بوده است که تثییت قواعد متعارف و کمابیش مرسوم خط فارسی، در اوضاع و احوال فعلی، ضروری تر و سودمندتر است از واردکردن حرف و علامتی جدید که ممکن است، با برانگیختن عقاید موافق و مخالف و صفات آرایی و جبهه‌گیری، به اصل مقصود که همانا تثییت آن قواعد است لطمہ جدی وارد کند.

فرهنگستان درپی آن بود که تا سرحد امکان خط فارسی را قانونمند و قاعده‌پذیر سازد تا از آشنازی و هرج و مرج جلوگیری شود؛ اما از توجه به طبیعت خط به طور کلی و بهویژه طبیعت خط فارسی و نیز ذوق و سلیقه و پسند اهل فن غفلت نکرد و، هرجا اعمال قانون را موجب پذیدآمدن فهرست بالابلندی از استثنایها دید، از تصویب و تجویز آن خودداری کرد و، با رعایت انعطاف، میدان را برای ذوق و سلیقه بازگذاشت.

پس از آنکه با بررسی‌های طولانی، اصلاحات لازم در پیشنهاد

جلسه)، دکتر حسن حبیبی، دکتر غلامعلی حداد عادل، دکتر جواد حدیدی (۱۲ جلسه، از ۷۷/۴/۸)، استاد بهاء الدین خرمشاهی، دکتر محمد خوانساری، دکتر علی رواقی، دکتر بهمن سرکارانی، استاد اسماعیل سعادت (۱۲ جلسه، از ۷۷/۴/۸)، استاد احمد سمیعی، دکتر علی اشرف صادقی، دکتر حمید فرزام، سرکار خانم دکتر بدرازمان قریب (۱۲ جلسه، از ۷۷/۴/۸)، دکتر فتح الله مجتبایی (۷ جلسه، از ۷۷/۴/۸)، دکتر مهدی محقق، دکتر حسین معصومی همدانی (فقط ۱ جلسه)، مرحوم دکتر مصطفی مقریب (۵۰ جلسه)، استاد ابوالحسن نجفی. همچنین آقایان دکتر جواد حدیدی (تا جلسه ۱۴۴ مورخ ۷۷/۴/۸) و دکتر حسین داوودی و مرحوم دکتر جعفر شعار نیز به عنوان صاحب نظر در این جلسات حضور داشتند.

کمیسیون اولیه اعمال شد، مجموعه قواعد و ضوابط، پیش از تصویب نهایی، به صورت پیشنهاد در دفتری به نام «دستور خط فارسی»^{*} منتشر گردید و به حضور استادان و صاحبنظران و معلمان و نویسندها و عموم کسانی که با شیوه نگارش و املای خط فارسی سروکار دارند تقدیم شد تا با ملاحظه آن، رأی و نظر خود را اعلام کنند و اگر در آن نقص یا خطایی می‌بینند متنذکر شوند.

بسیاری از مؤسسات علمی و صاحبنظرانی که آن متن پیشنهادی را دریافت کرده بودند از سر لطف در آن تأمل کردند و با ارسال آراء خود فرهنگستان را در تهذیب و تکمیل این قواعد و ضوابط یاری نمودند. در پایان مهلت مقرر، آراء رسیده، که بعضی متضمن اظهارنظرهای کلی و بعضی مشتمل بر جرح و تعدیل و نقید قواعد و ضوابط بود، بر حسب نظم موجود در متن پیشنهادی، تفکیک شد و یکجا در مجموعه‌ای نسبتاً مفصل در اختیار اعضای شورای فرهنگستان قرار گرفت. شورا بار دیگر بررسی دستور خط فارسی را در دستور کار خود قرار داد و با ملاحظه همه اظهارنظرهای رسیده از سوی صاحبنظران و نیز اعضای پیوسته فرهنگستان، طی ده جلسه به بازنگری در متن پیشنهادی اولیه پرداخت و سرانجام «دستور خط فارسی» را در جلسه دویست و یازدهم خود در تاریخ ۳۰/۴/۸۰ تصویب کرد و آن را برای تأیید و تنفيذ به حضور ریاست محترم جمهور و ریاست عالیه فرهنگستان زبان و ادب فارسی جمهوری اسلامی ایران تقدیم کرد.

در این مقدمه، توجه خوانندگان را، پیش از آنکه به قواعد خط فارسی مذکور در این دفتر نظر کنند، به چند نکته جلب می‌کند:

۱. این مجموعه، در وهله اول، نه برای متخصصان زبان و ادبیات فارسی و زبان‌شناسان بلکه برای مخاطبانی نوشته شده است که با زبان فارسی در حد عموم باسواند و تحصیل کردن آن جامعه ما آشنا نیارند. به همین جهت، در نگارش آن سعی شده است تا از استعمال اصطلاحات و تعاریفی که فهم آنها تنها برای متخصصان میسر باشد

* آقای دکتر سلیم نیساری قبل از تابی با همین عنوان به طبع رسانده‌اند: دستور خط فارسی، تهران، ۱۳۷۴. در آخرین بازنگری این دفتر (۱۳۸۴) از نظرات آقای دکتر سلیم نیساری نیز بهره گرفته شد.
(فرهنگستان زبان و ادب فارسی، گروه دستور)

خودداری شود و حتی الامکان از زبانی استفاده شود که برای عامة باسواندن به آسانی قابل درک باشد. همین امر ممکن است ناگزیر سبب شده باشد که گاهی از دقت مطلب کاسته شود و چون سهولت استفاده از قواعد و پرهیز از سنگینی و گرانباری مطالب اهمیت داشته است، از وضع قاعده برای بعضی از موارد استثنای خودداری شود، هرچند ممکن است متخصصان بتوانند در ضمن مباحث علمی خود با موشکافی برای آن استثنایا نیز قاعده یا قواعدی وضع کنند.

۲. در دهه‌های اخیر، بیشترین اختلاف نظر در باب شیوه املای کلمات فارسی بر سر موضوع جدانویسی یا پیوسته‌نویسی کلمات مرکب بوده است. فرهنگستان، چنان که گفته شد، در این باب راه میانه را برگزیده و کوشیده است تا فقط مواردی را که جدانوشنی و یا پیوسته‌نوشن آنها الزامی است، تحت قاعده و ضابطه درآورد و شیوه نگارش باقی کلمات مرکب را به ذوق و سلیقه نویسنده‌گان واگذار کند.

۳. همه مسائل و مشکلات خط فارسی در این دفتر مطرح نشده و آینینه‌گردان اموری از قبیل نشانه‌گذاری یا سجاوندی و شیوه برگردان کلمات خارجی به خط فارسی و یا کلمات فارسی به خط خارجی در این مجموعه قواعد مورد نظر نبوده است.

۴. شعر فارسی همه‌جا از قواعد و ضوابط عمومی دستور خط فارسی پیروی نمی‌کند و، گهگاه به ضرورت، از قواعد دیگری پیروی می‌کند. این دستور خط نه برای شعر فارسی، بلکه برای نثر فارسی تدوین و تنظیم شده است، بنابراین در آینده می‌توان آن را با ضمیمه‌ای مناسب با شعر فارسی تکمیل کرد.

۵. سلیقه‌های خاص خطاطان، که از دیرباز در عرصه هنر خوشنویسی در نگارش خط فارسی مرسوم و معمول بوده، از دایره بحث و بررسی بیرون نهاده شده است.

۶. در بیان قواعد، چنان‌که در تدوین متون قانونی مرسوم و متدالول است، از ذکر علت خودداری شده، اما در بیان موارد استثنای، سعی شده است تا علیٰ استثنای بیان شود.

۷. برای روشن‌ترشدن مفاد قواعد، در ذیل هر قاعده شواهدی ذکر شده است. در مواردی که برای قاعده استثنایی مقرر گشته، فهرست بسته

تمام موارد استثنا به دست داده شده و یا خود استثنا به صورت قاعده درآمده است.

۸. هرجا قاعده‌ای ذکر شده است، آن قاعده معمولاً با افزوده شدن اجزائی مانند «یای نسبت» و یا «های بیان حرکت» (های غیر ملفوظ) به آخر کلمه و، در نتیجه طولانی ترشدن املای کلمه، تغییر نمی‌کند. مثلاً اگر در نوشتین «همکار» به سبب تک‌هنجایی بودن جزء دوم کلمه، حکم به اتصالِ دو جزء «هم» و «کار» داده شده است، این حکم با آفزوده شدن «ی» در کلمه «همکاری» نیز اعمال می‌شود.

۹. سعی شده است که «دستور خط فارسی» با جدولهای متعدد و مفصلی همراه گردد تا دستیابی استفاده‌کنندگان به همه موارد آسان‌تر و سریع‌تر شود.

فرهنگستان از همه کسانی که با ملاحظه متن پیشنهادی اوّلیه درباره آن اظهار نظر کرده‌اند تشکر می‌کند و به ویژه از مقام معظم رهبری، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، که نکته‌هایی دربار دستور خط فارسی مذکور شده‌اند سپاسگزار است.

همچنین از گروهی از استادان دانشگاه‌های اصفهان و دانشگاه آزاد اسلامی تهران، رشت، خمینی شهر و دهاقان که نظر خود را بدون ذکر نام ارسال کرده‌اند و نیز از آقایان و خانمها دکتر محمد‌مهندی رکنی و دکتر مهدی مشکوکه‌الدینی (از دانشگاه فردوسی مشهد)، دکتر غلامحسین غلامحسین‌زاده (از دانشگاه تربیت مدرّس)، دکتر کتابیون مزادپور و دکتر ایران کلباسی (از پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)، دکتر علی‌اکبر ترابی (از دانشگاه صنعتی سهند تبریز)، دکتر بهروز ثروتیان و دکتر مصطفی ذاکری، دکتر رحمان مشتاق‌مهر (از دانشگاه تربیت معلم تبریز)، دکتر مرتضی کاخی (از انتشارات امیرکبیر)، مهندس احمد منصوری (از انتشارات فرهنگان)، سرتیپ غلامرضا زندیان (از دفتر واژه‌گزینی نیروهای مسلح)، محمد‌رضا زرسنج (از آموزش و پرورش استان فارس)، علی شریفی (از دفتر مجلات و نشر شاهد)، علی مصریان و محمد‌رضا طاهرزاده و جاوید جهانشاهی و ناصر داور و عباس معارفی و بتول کرباسی و از استادان دکتر جلال متینی (مقیم ایالات متحده امریکا)، دکتر کاظم ابهری (مقیم استرالیا) و سید مصطفی هاشمیان (مقیم بلژیک)

که با ارسال نقد و نظر خود در تدوین این مجموعه سهیم بوده‌اند تشکر می‌کند.

فرهنگستان در تدوین این مجموعه وامدار همه کسانی است که در دهه‌های گذشته و سالهای اخیر در این باب تلاش کرده‌اند و مخصوصاً از استادان احمد سمیعی و ابوالحسن نجفی، اعضای پیوسته فرهنگستان، که در تألیف این دفتر سهیم عمدۀ بر عهده داشته‌اند تشکر می‌کند. از آقای دکتر حسین داودی و خانم زهرا زندی مقدم نیز که در تکمیل و تنظیم این مجموعه تلاش کرده‌اند سپاسگزار است و یادِ استادان درگذشته مرحوم دکتر مصطفی مقرّبی و مرحوم دکتر جعفر شعار را گرامی می‌دارد.*

امید است انتشار «دستور خط فارسی» انتظار همه کسانی را که خواهان آینمندی و انصباط بیشتر خط فارسی اند برآورد و گامی در راه استواری پایه‌های زبان و خط فارسی محسوب شود.

غلامعلی حداد عادل

رئیس فرهنگستان زبان و ادب فارسی

* از آقایان دکتر حسین واشق (از وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی)، حسین موتف (از دانشگاه صنعتی اصفهان)، موسی صدیقی (از وزارت ارشاد)، مهدی میرجاپری، صالح آزاده‌دل و م.ی. قطبی که با اظهار نظرِ کلی دریاب خط فارسی فرهنگستان را یاری کرده‌اند سپاسگزاری می‌شود.

با اسمه تعالی

مقدمه چاپ چهارم

با استقبالی که از کتاب «دستور خط فارسی»، مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی شد، این کتاب در مدتی به نسبت کوتاه به چاپ چهارم رسید. مزیت این چاپ بر چاپهای قبلی آن است که برخی از اظهارنظرهای رسیده در فاصله چاپ دوم تا چاپ حاضر دیگر بار مورد بحث و بررسی گروه دستور فرهنگستان قرار گرفت و نتیجه بررسی در ماههای نخستین سال ۱۳۸۴ در شورای فرهنگستان مطرح گردید و براساس آخرین نظرات اعضای شورا در متن قبلی تجدیدنظر شد و برخی اصلاحات جزئی که موجب روشن تر شدن قواعد می شد در متن حاضر جانشین توضیحات پیشین گردید.

فرهنگستان زبان و ادب فارسی لازم می داند که بار دیگر از همه صاحب نظرانی که وی را در به انجام رساندن این امر مهمن یاری کرده اند سپاسگزاری کند. امید است که این دستور خط با پیگیری دستگاههای دولتی دارای انتشارات، و به ویژه با عنایت و نظارت کامل وزارت آموزش و پرورش، که بیشترین متون درسی را همه ساله در اختیار دانش آموزان تا پایان دوره دبیرستان قرار می دهد و نیز ناشران دولتی کتابهای درسی و تحقیقی مربوط به آموزش عالی، در ظرف مدتی کوتاه به صورت دستور خطی درآید که همگان، به خصوص دانش آموزان و دانشجویان را، که فویستگان و فرهیختگان و دانشمندان سالهای آینده اند از ناهمانگی های کنونی در زمینه دستور خط فارسی رهایی بخشد. بی شک حتی در کارهایی، که جنبه «باید و نباید»ی دارد نیز می توان در موارد لازم تجدیدنظر کرد. اما بدین بهانه نباید تدوین قواعد را به عهده تعویق افکند. در واقع باید از نتیجه ای استقبال کرد که حداقل برای مدتی معین راهگشاست. دستور خط فارسی واحد، سبب می شود بتوان از قابلیت های رایانه ای برای ایجاد کتابخانه های گسترده رقومی (دیجیتالی) بهره گرفت، و همین امر به تنها یی، برای اثبات لزوم و ضرورت پذیرش یک شیوه واحد کفایت می کند و فرهنگستان امیدوار است که از یاری همگان در رواج کامل این «دستور خط» بهره مند گردد.

حسن حبیبی

رئیس فرهنگستان زبان و ادب فارسی